

Sčítání lidu

Od konce 19. století se v habsburské monarchii, stejně jako i v jiných zemích, konala vědecky podložená sčítání lidu. Moderní stát potřeboval mít přehled o počtu a geografickém rozložení obyvatelstva, jeho náboženství, vzdělání, kvalifikaci a povolání, o jeho sociální situaci a mnoha dalších věcech. První odborně připravené sčítání lidu se uskutečnilo v roce 1869 a koná se (kromě mimořádných situací) přibližně každých deset let dodnes.

Od roku 1880 rakouští statistici při sčítání lidu sledovali také „obcovací řeč“ – jazyk, který obyvatelé používali ve svém každodenním životě. Nacionalisté, mezi nimi i ti čeští a němečtí v českých zemích, kteří usilovali o početní posílení svého národa a o rozšíření údajného národního území, ji vnímali jako přihlášení se k neměnné, narozením pevně určené národnosti. Před každým sčítáním lidu nacionalisté mobilizovali proti nebezpečí údajného odnárodnění a na „sporné“ skupiny či obyvatele „smíšených“ oblastí vyvíjeli velký tlak a hrozili jim společenskými důsledky, pokud by se přihlásili k jazyku „národních nepřátel“. Tomuto nátlaku nahrávala i skutečnost, že ve sčítacím archu bylo možné zvolit pouze jednu „obcovací řeč“, i když mnoho obyvatel ve skutečnosti běžně hovořilo česky i německy (nebo dalšími jazyky, například polsky).

V době habsburské monarchie nebylo možné udat jako obcovací jazyk jidiš, jež byla považována pouze za dialekt němčiny. Proto nebyli ani přesvědčení sionisté, kteří se považovali národnostně za Židy, ve statistikách před první světovou válkou patrní. Jazykově se totiž neodlišovali. Teprve v meziválečném Československu vyplňovali lidé při obou sčítáních lidu v roce 1921 a 1930 přímo kolonku národnost, která se měla řídit mateřským jazykem. K židovské národnosti však bylo možné se přihlásit bez ohledu na mateřský jazyk (či členství v náboženské skupině). Za Židy podle národnosti se proto mohli označit též lidé, jejichž mateřštinou byla čeština nebo němčina a kteří třeba hebrejsky nebo jidiš vůbec neuměli. Toto nařízení bylo pro stát výhodné z mnoha důvodů – pro židovskou národnost se rozhodli mnozí německy a maďarsky mluvící Židé, kteří tím oslabili německou a maďarskou menšinu. Stát vyšel vstříc sionistickému hnutí a na mezinárodní úrovni mohl uznání židovské národnosti popisovat jako důkaz demokracie a tolerance Československa.

Výsledky sčítání byly v meziválečném období důležité především pro rozdělování dotací pro menšinové školství a kulturní instituce. V okresech, kde žilo více než 20 % osob menšinové národnosti, musel stát zajistit možnost komunikace na úřadech v jazyce dané menšiny. Právě sionismus a volba židovské národnosti naopak umožnily, aby tuto často jidiš, německy či maďarsky mluvící Židé nezvyšovali vliv maďarské či německé menšiny v zemi. Možnost zvolit židovskou národnost v meziválečném Československu však příliš neovlivnila život lidí hlásících se k židovské národnosti.

Podobně jako jiní obyvatelé Československa, i Židé často svému výběru nepřikládali větší význam. Zpětně se však udání národnosti stalo pro mnohé osudným. Po mnichovské dohodě měli uprchlíci ze Sudet, kteří udali v roce 1930 německou národnost, problémy se získáním povolení k pobytu ve zmenšeném Československu a po osvobození v roce 1945 jen obtížně dokazovali, že nemají být na základě svého přihlášení k německé národnosti „odsunuti“.

➔ Židovské identity >
Židé jako menšina, s. 115

➔ Doma na cestě? >
Uprchlíci ve vlastní zemi, s. 248

➔ Doma na cestě? >
Návrat – a odchod?, s. 289

Úskalí statistiky

Údaje ze sčítání lidu jsou jedním z nejdůležitějších pramenů, který vypovídá o počtu a identitách židovských obyvatel českých zemí. Zároveň je to ale pramen mimořádně problematický a je nezbytné s ním nakládat s velkou obezřetností. Sčítání totiž ani zdaleka nevystihovala složitost národních identit jednotlivců a skupin obyvatel. Sčítací formuláře například umožňovaly volbu pouze jednoho jazyka (později národnosti), i když velká část obyvatelstva – křesťanského i židovského – byla dvojjazyčná. Pod nátlakem nacionalistů také mnozí vnímali výběr jazyka či národnosti jako politický akt, v němž veřejně vyjadřovali loajalitu k národu nebo státu, spíše než často komplexní charakter svých identit.

Přistupujeme-li však k údajům ze sčítání lidu kriticky a s vědomím jejich omezení, zůstávají významným historickým pramenem, a to zejména při sledování delších vývojových tendencí. Ze srovnání dat o národnosti ze sčítání lidu v delším časovém úseku tak lze například vyčíst výrazný nárůst česky mluvících Židů v českých zemích. Tato data je možné podpořit dalšími doklady: v tomto případě o statistickém nárůstu české jazykové identity svědčil také stále se zvyšující počet dětí z židovských rodin na českých základních a středních školách.

➔ [Velké a malé dějiny > Počítat a mapovat: statistika židovského obyvatelstva v českých zemích, s. 405](#)

130 – „Kdo s námi a kdo proti nám“

„S druhé strany však musí zajisté každý Žid býti sobě vědom, že když v českém městě přese všechnu způsobilost k obcování jazykem českým a přes známé faktum, že děti židovské do 6. roku německy mluvíti ani neumějí, přece k německé řeči se přihlásí, nemůže obyvatelstvo české spatřovati v tom ničeho jiného, než-li úmyslné projevování nepřátelství k národu českému, svévolné poškozování národních zájmů našich, jedním slovem hrubou urážku celého národa, vrženou ve tvář jeho na důkaz nevážnosti, nýbrž opovržení k věci naší národní.“

Až pak jména svévolných škůdců národní věci naší uvedena budou v známost obecnou, nastane národní společnosti naší povinnost sebeobranu, kterou zajisté vykonávati dovede nejenom na poli národním a politickém, ale i v obchodech, řemeslech, živnostech a životě společenském.“

Podřipan, 8. ledna 1881, s. 1–2

Podřipan byl český nacionalistický list vycházející v Roudnici nad Labem.

131 – „Sčítáním lidu prokážeme oprávněnost národního státu československého a odvěkou křivdu na nás páchanou“

„Nechť jsou nestrannými a hlásí se k židovské národnosti, nesneseme však, aby v našem státě pracovali proti nám nepřátelsky. V této věci nebudeme už znát žádného pardonu! Známý profesor Rauchberg¹ a různí židovští redaktoři v Bohemii² a v jiných štvavých německých listech přemlouvají Židy, aby se hlásili jako „příslušníci řeči německé menšiny“. Jsou již doklady o tom, že Němci počítají již s většinou Židů pro sebe! Všichni naši lidé na stráž! Úředním sčítáním musí se přesně prokázat, kolik Židů v kterémkoli městě a kraji hlásilo se k německé a maďarské národnosti.“

Deník Večer vycházel v Praze a náležel agrární straně.

¹ Heinrich Rauchberg (1860–1938), česko-německý statistik a demograf, který interpretoval údaje ze sčítání lidu z německého nacionalistického hlediska.

² Bohemia, německojazyčný deník vycházející v Praze.

Večer, 24. ledna 1921, s. 1

132 – „Židé!“

„Nastávající sčítání lidu klade Vám otázku po Vaší národní příslušnosti. Vyplňte rubriku ‚národnost‘ slovem ‚židovská‘. Pravda, za kterou Vaši otcové kladli životy, káže Vám, abyste se přiznali ke svému přirozenému, dějinnému a duševnímu celku, k němuž náleží Židé celého světa. Je to výzva k Vašemu svědomí a spravedlnosti, jež vyžadují, abyste se nepřidružovali ku většině v zemi v jejím boji proti menšině a naopak – abyste se nedali zneužívat za nástroj odporu menšiny vůči většině. Vážnost židovstva a jeho celý svět obepínající solidarita nesnesou, abyste přešli zde do různých táborů a vzájemně se pak potírali. Je to konečně v nejvyšším zájmu jednotlivce i celku, aby každý Žid přiznal židovskou národnost.“

Židovské zprávy, 10. února 1921, s. 8

133 – „Čeští židé a sčítání lidu“

„Otázka poměru českých židů ke sčítání lidu vzbudila ve veřejnosti značnou pozornost. Vyžádali jsme si proto od ‚Svazu Čechů-židů‘ informativní projev o této otázce.“

Kdo sleduje snahy a cíle t. zv. českožidovského hnutí, pochopí, že věnovalo vždy značnou pozornost úkolům, které mu přináší každé sčítání lidu, a nebude překvapen, že také letošní sčítání lidu jest pro ně a zejména pro jeho vedoucí spolek, Svaz Čechů-židů, předmětem živého zájmu. Letošní sčítání lidu zavádí poprvé rubriku ‚národnost‘, táže se po ní přímo a neponechává její zjištění úvaze opřené o nějaký jiný znak, jako bývalá řeč obcovací, nebo jakým měla býti, podle starého požadavku českých odborníků, řeč mateřská. V posledním okamžiku mohli jsme do připravených formulářů nahlédnouti a zjistiti, že v rubrice ‚Národnost‘ bude aspoň v závorce uvedeno: ‚řeč mateřská‘. Jsme opravdu zvědaví, kolik těch osob, které přiznávají národnost židovskou, uvedou mateřskou řeč českou. Bude to nepochybně nový doklad k našemu starému tvrzení o německé podstatě československého sionismu.

Pro stoupence českožidovského hnutí neplyne ovšem z této změny nic, co by je nutilo ke změně starého stanoviska. Židé v českých krajích zrození, zejména však židé, jichž rod jest v krajích těch několik generací usedlý, jsou pro nás neoddělitelnou součástí celého národa. Můžeme tedy jen vítat, poskytuje-li nám toto sčítání příležitost, abychom to prohlásili výslovně, přímou odpovědí na přímou otázku.

Ani při tomto sčítání nejde nám o rozbor nějaké theorie, nýbrž o její praktické důsledky. Hádati se o tom, zda jsme české národnosti, zda se smíme k národu počítat nebo ne, jest pro nás, jak je známo, odbyto a ‚překonané stanovisko‘. Své přesvědčení jsme založili na faktech stokrát prodiskutovaných a na bezpečném poznání, že všeobecné námitky pronášené proti našemu řešení, nesnesou konfrontace se západoevropskými, speciálně také českými skutečnostmi. Nač opakovati známé poukazy na zjevné rozdíly tělesné, na dokázanou nejednotnost krevní? Nač zahajovati znova dlouhé výklady o sociálním původu židovské odlišnosti, o tom, jak tato odlišnost mizí od emancipace, stálým pokrokem ke skutečné rovnoprávnosti, nač zdůrazňovati znovu a znovu, že dvoutisíciletá historie nás dělí od jiných židovských skupin a spojuje s naším okolím?

Nezapíráme, že jsou tu jisté rozdíly mezi námi a ostatními členy národa: také ne, že jsou tu (hlavně citové) svazky s jinými židovskými skupinami. Avšak tyto rozdíly mohou z nás tvořiti jakž takž rozeznatelnou skupinu národa – nejsme

sami, t. zv. česká šlechta a čeští evangelíci jsou v obdobné situaci. Jistý pocit solidarity s cizími židy, oživovaný stále nejistotou o bezpečnost vlastního postavení, vylučuje sotva z národa v době mezinárodní solidarity třídy dělnické (a jiných tříd). Analogie tohoto druhu daly by se lehce rozmnožiti.

Jak řečeno, toto sčítání i se svou novou rubrikou jest pro nás jen příležitostí, abychom se přiznali k starému přesvědčení. Sionistické experimenty, třebaž se dovolávaly platonických usnesení kulturního výboru prvního Národního shromáždění a problematického uznání v motivech k ústavní listině, roztrhají se konečně přece jen o tvrdou skutečnost. Nejsme v dnešním Rusku a Polsku a nejsme v budoucí Palestině.

Namítá se nám, že jako Češi musíme vítat, jestliže židé, hlásivší se dříve k jiné národnosti, opouštějí ji nyní, užívajíce možnosti, přihlásiti se k židovské národnosti. Na to lze jen říci, že považujeme pokusy o vytvoření židovské národnosti u nás za zbytečnou komplikaci, která zdrží (ovšem však nezmaří) přirozený vývoj, vývoj, na jehož půdě my jsme se prostě již našli. Se svým problémem jsme poctivě hotovi. Nemůžeme-li se tak říci o židech německých a o židech na Slovensku, není to naší věcí – ale žádoucí rozřešení těchto otázek může přinést jen čas a trpělivost; umělá opatření ho neuspíší. [...]"

Tribuna, 5. února 1921, s.1

Bekennet Euch zum jüdischen Volk!

Am 2. Dezember dieses Jahres beginnt die Volkszählung.

Es ist Pflicht eines jeden Juden, sich offen und mannhaft zu seinem Volke zu bekennen und die Rubrik „Nationalität“ mit „jüdisch“ auszufüllen. Das fordert Gewissen und Wahrheit; das fordert aber auch die weiter blickende politische Einsicht. Denn die Zukunft unserer politischen Gemeinschaft hängt in erster Linie von der natürlichen Voraussetzung ab, daß wir uns zu dieser Gemeinschaft auch bekennen. Das gilt für das Schicksal des Judentums der ganzen Welt, ganz besonders in der jetzigen schweren Zeit; das gilt aber auch für das Schicksal der Juden dieses Staates. Wir können nur dann Rechte für uns Juden verlangen, wenn wir als Juden auftreten.

Niemand darf aus seinem ehelichen Bekenntnis zu seinem Volke, zu dem ihm eine große Geschichte von 5 Jahrtausenden verpflichtet, ein Vorwurf gemacht werden und niemandem kann ein Schaden daraus entstehen.

Das Volkszählungsgesetz der Tschechoslowakei hat für die Juden eine ausserordentliche Ausnahme statuiert. Es ist nun einmal so, daß sich das jüdische Volk nicht

leicht rubrizieren läßt. Sein einzigartiges Schicksal in der Weltgeschichte hat ihm den Stempel der Einzigartigkeit aufgedrückt. Wir haben Land und Sprache verloren und sind doch ein Volk. Und wenn man sonst die Zugehörigkeit zu einem Volkstum am leichtesten nach der Sprache, genauer nach der Muttersprache feststellt, so gilt dies eben infolge unseres historischen Schicksals und unserer Entwicklung nicht für uns, die wir unser Volkstum erhalten haben, obwohl wir uns zum größten Teile der Sprache der Völker, mit denen wir leben, bedienen. Es ist ein besonderer Vorzug und ein Zeichen wahrer Fortschrittlichkeit unserer Gesetzgebung, daß sie dieser historischen und realen Tatsache Rechnung trägt; daß sie uns Juden die Freiheit gegeben hat, uns nach unserem Gewissen — und nicht nach einem zufälligen Merkmal — national zu bekennen.

Diese Freiheit verpflichtet.

Juden! Laßt unser Recht nicht zum toten Buchstaben werden! Seid Euren Vergangenheit treu! Bekennet Euch ehrlich und frei zu Euch selbst, zum jüdischen Volk!

Anleitung zur Ausfüllung des Zählbogens

Wie fülle ich mein Blankett aus?

Stand	Name	Nationalität (Muttersprache)	Geburtsort
	Vater	jüdisch	
	Mutter	jüdisch	
	Sohn	jüdisch	
	Tochter	jüdisch	

Sonst darf in die Rubrik „Nationalität (Muttersprache)“ nichts eingetragen werden.

§ 21 der Regierungsverordnung vom 26. Juni 1930 Z. 86 der Samlg. d. G. u. V. besagt wörtlich: „... Die Juden jedoch können sich immer zur jüdischen Nation bekennen.“

Die Zählkommissäre haben diese Instruktion erhalten! Im Bedarfsfalle beruft Euch auf obige gesetzliche Bestimmung!

Die Jüdische Partei in der Č. S. R.

Leták vyzývající Židy patřící k německému kulturnímu okruhu, aby se přihlásili - na základě svého mateřského jazyka - k německé národnosti a židovskému vyznání.

Jüdische Mitbürger

Unser Wort richtet sich nur an jene unter Euch, die sich als zur deutschen Nationalität gehörig erachten, nicht an jene, die sich zu einer eigenen jüdischen Nation bekennen wollen.

Die Volkszählung wird von verschiedenen parteipolitischen Agitatoren dazu benützt, die jüdische Bevölkerung zu beeinflussen und einzuschüchtern.

Juden deutscher Kultur!

Es ist selbstverständlich, daß diese Versuche mißglücken werden und daß Ihr, aufgewachsen im deutschen Kulturkreise, gebildet in deutscher Sprache, Kunst und Wissenschaft, tätig in deutscher Gesellschaft und Wirtschaft, Euch auch bei der Volkszählung zu Eurer deut-

schen Nationalität, zu Eurer deutschen Muttersprache bekennen werdet.

Unter Muttersprache ist jene Sprache zu verstehen, in welcher man in Familie und Schule hauptsächlich erzogen wurde, in der man fühlt und denkt, in der man zu Hause spricht und schreibt.

Es wird Euch zugemutet, aus Furcht Eure wahre Muttersprache zu verleugnen.

Eure Zugehörigkeit zum Judentum als Religion wird in Spalte 16 (Religionsbekenntnis) erhoben. Die Ausfüllung der Spalte 15 (Nationalität — Muttersprache) mit jüdisch schließt Euch dauernd vom deutschen Kulturkreise aus und macht Euch Eures Sprachenrechtes bei Gerichten und Ämtern, bei Gemeinden und Steuerbehörden verlustig.

Es ist daher auszufüllen:

Spalte 15 (Nationalität-Muttersprache) deutsch

Spalte 16 (Religionsbekenntnis) - jüdisch

Eure Vergangenheit und Zukunft legen Euch die unbedingte Pflicht auf, die Wahrheit offen und furchtlos zu bekennen.

November 1930.

Dr. Franz **Bacher** (Prag), Bezirksvertreter Ing. Paul **Bechert** (Saaz), Bezirksvertreter Dr. Richard **Benisch** (Budweis), Stadtverordneter Dr. Josef **Eckstein** (Prag), Ortsrat Dr. Leo **Epstein** (Prag), Univ.-Prof. Dr. Rudolf **Fischl** (Prag), Advokat Dr. J. **Jarolim** (Brünn), Stadtverordneter Dr. Hugo **Lederer** (Teplitz), Stadtverordneter Dr. Max **Neubauer** (Karlsbad), Advokat Dr. Paul **Reik** (Mähr.-Ostrau), Dr. Ernst **Rychnovsky** (Prag), Stadtverordneter Louis **Seidner** (Iglau), Reg.-Rat Dr. Emil **Wiesmeyer** (Prag), Stadtrat Dr. Julius **Wollner** (Pilsen).

Aus der Verordnung vom 26. Juni 1930:

§ 11.

Wissentlich unrichtige Angaben werden mit einer Geldbuße bis zu 10.000 Kč oder an ihrer Stelle mit Arrest bis zu 3 Monaten bestraft.

§ 13.

Alle, durch deren Vermittlung die Volkszählung durchgeführt wird, sind zur strengen Verschwiegenheit hinsichtlich des Inhaltes der Zählpapiere gegen jedermann, auch gegenüber den Behörden, verpflichtet. Eine Verletzung dieser Pflicht wird mit einer Geldbuße bis zu 10.000 Kč oder mit Arrest bis zu 2 Jahren bestraft.